

Problemy przeobrażeń architektonicznych krajobrazu okolic Krakowa na przełomie wieków

Danuta Kupiec-Hyta

The Architectural
Changes Problems
in the Cracow
Landscape Region

Tożsamość, tradycja,
natura

Identity, tradition, nature

„CRACOYIA TOTIUS POLONIAE URBS CELEBERRIMA.....” to początek napisu umieszczonego na XVII wiecznym widoku panoramicznym miasta Krakowa, które od wieków w sposób szczególny odzwierciedlało tożsamość kulturową narodu polskiego. Lokalizacja Krakowa w warunkach geograficznych Jury Krakowsko-Częstochowskiej miała specyficzny wpływ na jego rozwój. Duże zróżnicowanie krajobrazowe i związane z nim zróżnicowanie subregionalnych form osadniczych i typów budownictwa wykształciły na przestrzeni wieków charakterystyczny typ „jurajskiej architektury”, silnie wpisanej w lokalne tradycje kulturowe i budowlane.

Tradycja, kultura i ład przestrzenny powstawały w harmonijnej koegzystencji z pięknem naturalnego krajobrazu.

Idea zawarta w dziele jakim był dom – „ciepło, bezpieczeństwo, trwałość” była jednoznacznie odczytywana przez twórcę i użytkownika, przy równoczesnej pełnej akceptacji tradycyjnych kanonów i dotychczasowego porządku. Dom i jego naturalne otoczenie tworzyły małą, bezpieczną przestrzeń społeczną, zawsze pokorną wobec wielkości i piękna natury. Silne na tym obszarze poczucie estetyki kształtowało

się przez wieki w trwałym kontakcie człowieka z przyrodą. Wyznaczony przez skodyfikowaną architekturę ład przestrzenny zharmonizowany z pięknem naturalnego krajobrazu, dawał poruszającemu się w znanej, ograniczonej przestrzeni człowiekowi bezwzględne poczucie bezpieczeństwa.

Typizacja
a degradacja
krajobrazu

Classification according
to type and landscape
degradation

Tak jak przed wiekami tak i dziś Wyżyna Krakowska-Częstochowska ze swym unikatowym krajobrazem wapiennych skał, głębokich dolin, wywietrzyskami krasowymi i malowniczymi zabytkami architektonicznymi, bogactwem walorów przyrodniczych i doskonałym klimatem jest bardzo atrakcyjnym terenem dla budownictwa jednorodzinnego. Dobra dostępność komunikacyjna Krakowa jako miejsca pracy przyczyniła się do dalszej rozbudowy istniejących jednostek osadniczych. Dawny sielski i malowniczy krajobraz okolic Krakowa zmienił się niepostrzeżenie w chaotycznie zabudowaną strefę podmiejską. To co z naturalnego piękna dało się uratować przed cywilizacyjną dewastacją zostało zamknięte w ramach Parków Krajo-

brazowych, użytków ekologicznych czy rezerwatów przyrody z często jedynymi w Polsce stanowiskami chronionej fauny i flory.

Nie można tego niestety powiedzieć o występujących w tym malowniczym krajobrazie dziełach architektury, szczególnie zabudowie tradycyjnej, będącej zbiorem praktycznych i estetycznych rozwiązań konkretnych problemów budownictwa, w tym wypadku jednorodzinnego. W miarę wzrostu zamożności i potrzeb a w oparciu o wprowadzoną od lat 60. typizację budownictwa jednorodzinnego „stare” zostało zastąpione „nowym”. Dach dwuspadowy prosty czy naczółkowy wyparty został przez stropodach czy „kopertę”. Podłużny kształt budynku z gankiem wyparła kostka z loggią, symetrię i harmonię – „smaczna asymetria”. Typizacja formy i funkcji budynku mieszkalnego dawała architekturę zniewalającą jednostkę, której dążenie do indywidualnej odrębności realizować się mogło jedynie przez specyficzną pojętą ozdobność. Kulturowy detal zastępowały dekoracje z lusterek czy kamyków, charakterystyczny „siwy” kolor domów, picassowskie malunki.

Lokalne tradycje nikomu niepotrzebne w ślepych dążeniu do miejskiej nowoczesności ginęły powoli i bezpowrotnie.

W formę domu jednorodzinnego zostały wpisane naczelną idee i poglądy epoki socjalizmu: dehumanizm, totalitaryzm, „byle jakoś” – znaki czasu będące cha-

rakterystyczną metryką budownictwa tamtych czasów. Dom stracił swoją indywidualną warstwę znaczeniową – był zimny, obcy, nietrwały.

Negatywne przekształcenia objęły nie tylko funkcję i formę domu ale przede wszystkim przestrzeń. W pięknych krajobrazowo miejscach powstawały niedostosowane do możliwości finansowych i potrzeb użytkowników domy „potworki”, układanki z klocków agresywnych i nienaturalnych w stosunku do naturalnego kontekstu. Dodatkowo powiększające się zagęszczenie zabudowy wynikające zarówno z „dzikich lokalizacji” jak i masowo powstających w tym czasie obiektów usługowych, produkcyjnych i rekreacyjnych – przyspieszyło nieodwracalny proces dewastacji jurajskiego krajobrazu. Ginąca tożsamość otworzyła drogę do stworzenia na tych pięknych krajobrazowo terenach „śmietnika wszelakich form architektonicznych”. Równocześnie też niewłaściwie prowadzona gospodarka zasobami naturalnymi przetrzebiła istniejące na tym terenie kompleksy leśne i zasoby wodne. Wystarczyło tylko ćwierć wieku tej planowanej centralnie, popartej projektami typowymi polityki przestrzennej by okolice Krakowa utraciły bezpowrotnie swoją architektoniczną i kulturową tożsamość. „Śmietnik” przesłonił piękno jurajskiego krajobrazu, jego malowniczość i oryginalność tak barwnie opisywaną przez „młodo-polskich” artystów.

Walka o nowy ład

Fight for new order

Przekształcenia polityczno-ekonomiczno-społeczne lat 90. otworzyły szeroką drogę do wolności zarówno w wymiarze politycznym jak i architektonicznym. Olbrzymia fala budownictwa indywidualnego zaczęła się wylewać na zawsze atrakcyjne tereny Jury Krakowskiej. Żeby ratować przed dalszą dewastacją przestrzenną ten piękny rejon, a jednocześnie przywrócić mu utraconą tożsamość decyzją Rady Narodowej m. Krakowa w grudniu 1981 roku został powołany Zespół Jurajskich Parków Krajobrazowych. Do jego zadań należała m.in. działalność promująca i propagująca nowoczesne, oparte o bogate tradycje kulturowe¹ budownictwo jednorodzinne. Określały one charakterystyczne dla danego subregionu cechy zabudowy jak m.in.: kąt nachylenia i kształt dachu, proporcje rzutu, rozmieszczenie i formę otworów okiennych i drzwiowych, fakturę i zdobnictwo, występowanie i formę ganków.

Opracowany wg tych wytycznych zestaw projektów wzorcowych wydany został przez Zarząd Jurajskich Parków Krajobrazowych w formie katalogu „Dom jak marzenie” co było w 1992 roku bezprecedensowym zjawiskiem w skali kraju.

Mimo obowiązującego na terenie chronionym Jury nakazu administracyjnego realizacji obiektów mieszkalnych zgodnie z projektami

architektonicznymi ustalonymi katalogiem projektów wzorcowych opracowanych w nawiązaniu do regionu i krajobrazu² edycja pierwszego katalogu była mniejszym niż zakładano sukcesem. Przyczyną być może była zbyt duża dosłowność w operowaniu formami historycznymi czy niedojrzałość intelektualna odbiorcy.

Projekty następnych edycji odstąpiły od rygorystycznych wytycznych zachowując tylko m.in.: kąt nachylenia połaci, wysokość budynku do kalenicy, proporcje okien i średnią wysokość poziomu parteru ponad terenem.

Katalogi te wydawane w latach 1992- 1996 okazały się dużym sukcesem, o czym świadczył olbrzymi popyt na te projekty³.

„Prezentowane w nich projekty swoją architekturą nawiązują do tradycji budownictwa w Jurze, jednak nieprzeciętna estetyka i funkcjonalność rozwiązań nadają im znacznie bardziej uniwersalny charakter⁴”.

Inspirowana duchem miejsca, akcentująca wątki lokalne (detal, materiał) i tradycje kulturowe (forma, proporcje, kolor, skala) architektura tych domów doskonale wpisała się w bogaty i zróżnicowany krajobraz Jury. Masowo realizowane nowe budynki jak i modernizowane wg. wytycznych dawne pudełka i kostki asymilowały się szybko w tym złożonym środowisku przestrzennym tworząc jego nową jakość. Kameralna forma, materiał i kolor akcentowały znaczenie lokalnego kontekstu.

Architektura współczesna wobec tradycji i natury

Modern architecture against tradition and nature

Zdegradowany architektonicznie krajobraz okolic Krakowa zaczął powoli się odradzać i odzyskiwać swoją utraconą tożsamość i piękno. Lecz co dobre nie może trwać długo. Ograniczenia finansowe jakie objęły jednostki budżetowe spowodowały zaprzestanie działalności wydawniczej i projektowej Zespołu Jurajskich Parków Krajobrazowych. Ostatni wydany w 1996 roku katalog znikł bezpowrotnie z półek, a jego miejsce zajęły wydawane przez różne firmy bogate tematycznie katalogi domów jednorodzinnych. Niestety przedstawione w nich projekty nie zawsze odpowiadają wytycznym architektonicznym dla krajobrazów chronionych Jury. Należy teraz zadać sobie pytanie – co się stanie z wychodzącym z kryzysu krajobrazem Jury, kiedy zaleje go następna niekontrolowana fala katalogowego budownictwa jednorodzinnego.

Powszechnie w obecnych warunkach odczucie zagubienia i samotności przy równoczesnym wzroście zamożności społeczeństwa wywołuje potrzebę silnego zaznaczenia swojego miejsca, swojego świata. Dążenie do indywidualnej oryginalności podnoszącej prestiż

i wybijającej się z otoczenia jest nowym, rodzącym się zagrożeniem dla krajobrazu i zurbanizowanej przestrzeni. Przez szybkie tempo życia i wieczną pogonią za dobrami materialnymi traci się powoli kontakt z naturą, z istniejącymi od wieków archetypami, tradycyjnym, kulturowym miejscem życia – spokojnym i bezpiecznym domem. Stereotypowa, bez treści znaczeniowej, komercyjna, jednakowa na całym świecie powielana architektura niszczy indywidualną tożsamość narodową. Jaka więc powinna być architektura przełomu wieków, gdzie jest miejsce dla przyrody i piękna naturalnego krajobrazu? Czy jest szansa na zachowanie chociaż części tradycji i tożsamości narodowej?

Burzenie starego XX-wiecznego trwałego porządku nie powinno być dominującym nurtem działań kreatywnych na linii człowiek – architektura – natura.

Destrukcyjne dążenie do wolności w żadnej mierze nie odpowiada idei stabilizacji i bezpieczeństwa charakteryzującej dom jednorodzinny.

Jeżeli mamy zachować dla przyszłych pokoleń unikatowe wartości krajobrazowe Jury Krakowskiej to działania architektoniczne muszą pójść inną drogą. Drogą poszukiwania *genius loci* danego fragmentu przestrzeni przez relacje z topografią, przyrodą, doбором materiałów, skalą, pozwalające na nawiązanie do tradycji lokalnej i zrozumienie

lokalnego kontekstu. Wtedy na pewno nie zaprzepaścimy ogromnego wysiłku i osiągniętych efektów jakie przez ostatnie dziesięciolecie wielu światłych ludzi i organizacji dało by ratować od zniszczenia niepowtarzalne piękno krajobrazu okolic Krakowa.

Danuta Kupiec-Hyła

Instytut Projektowania Urbanistycznego

Wydział Architektury Politechniki Krakowskiej

Faculty of Architecture

Cracow University of Technology

Przypisy

¹ Wytyczne projektowe do tego budownictwa zostały opracowane w oparciu o szczegółowe analizy zróżnicowanych form i typów historycznej zabudowy mieszkaniowej na terenie Jury przez: prof. dr hab. arch. J. Bogdanowskiego, doc. dr hab. arch. M. Łuczyńską-Bruzda oraz arch. arch. Z. Myczkowskiego i J. Żółciaka na zlecenie Zarządu – Jurajskich parków Krajobrazowych.

² Przytoczone za Myczkowski Z. „Współczesny krajobraz osadniczy i architektura po roku 1970 [1].

³ W sumie opracowano 102 projekty domów jednorodzinnych zróżnicowanych wielkościach od 100 do 300 m² p.u. 12 projektów w tych katalogach jest autorstwa arch. arch. Danuty i Macieja Hyłów.

⁴ To zdanie L. Rafalskiego ze słowa wstępnego do 2-go katalogu najbardziej przejrzysto prezentuje umieszczone tam projekty i rozwiązania architektoniczne – katalog „Dom jak marzenie” Zespół Jurajskich Parków Krajobrazowych, wydawnictwo „Zielony Kraj”, Kraków 1994 rok.

Literatura

1. Praca zbiorowa pod kierunkiem Nogi Z., 1997, *Osadnictwo i krajobraz*, Nauka i kultura w krajobrazie Jury, Zarząd Zespołu Jurajskich Parków Krajobrazowych, Kraków.
2. Bujak A., 1997, *Jurajskie krajobrazy*, Zarząd Zespołu Jurajskich Parków Krajobrazowych Kraków.
3. Katalogi *Dom jak marzenie* 1992, 1994, 1996, Zarząd Zespołu Jurajskich Parków Krajobrazowych, Agencja „Zielony Kraj”, Kraków
4. Krenz J., 1997, *Architektura znaczeń*, Wydawnictwo Politechniki Gdańskiej, Gdańsk.
5. Krier L., 2001, *Architektura – wybór czy przeznaczenie*, Arkady, Warszawa.